

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA GÖÇ SÜRECİNDE "KADIN"

Ad Women De In Migration Process In The Context Of Gender

Büşra EYÜPREİSOĞLU

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Entitüsü, Sosyoloji Bölümü, Sakarya/Türkiye

ÖZET

Geçmişten günümüze yapılan çalışmalar meydana gelen göç süreçlerinde toplumsal cinsiyetin temel bir öneme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Göç çalışmaları hem sosyoloji hem de diğer sosyal bilimlerden açısından büyük öneme sahip olmakla birlikte, göçün sebep sonuçlarının, göç sürecinin, bu süreçte ve sonucunda göçmenlerin yaşamlarında meydana gelen sosyal değişimlerin ve daha birçok toplumsal konuların ele alındığı bir alandır. Göç çalışmalarının yanı sıra, özellikle sosyoloji alanındaki diğer bir önemli çalışma alanı toplumsal cinsiyettir.

Göç hareketlerinde yaşanan değişimlerle birlikte geçmişten günümüze göç eden kadın sayısının hızlı bir biçimde artış göstermesi toplumsal cinsiyet odaklı yeni bir yaklaşımla çalışmayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışma sosyolojinin iki önemli alanı olan toplumsal cinsiyet ve göç konularını birlikte ele alırken 'kadın'ın bu süreçteki konumunu anlamaya çalışmaktadır. Toplumsal cinsiyetin göçün neden ve sonuçlarını etkileyen sosyal ilişkiler ve yapıları nasıl şekillendirdiğini görebilmek adına toplumsal cinsiyet ve göç arasındaki ilişki incelenmelidir.

Nitekim toplumsal cinsiyet kavramsalı kadının hem aile hem de sosyal platformda çeşitli yoksunluklara, kayımlara maruz kalmasına ve erkeğin gölgesinde ikinci planda kalan bir hayat yaşamasına neden olmaktadır. Bu durum çalışmamızın ana teması olan göç sürecindeki kadın perspektifinde de kendini göstermiştir. Kadınlar erkeklere göre göç sürecinin pasif elemanları olmanın yanı sıra görünmezlikleriyle birlikte göçün olumsuz gelişim şartlarını ve zorlayıcı sonuçlarını daha keskin bir biçimde hissetmekte ve yaşamaktadırlar.

Yapılan bu çalışma ve diğer bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu tespitlerden yararlanarak şunu söyleyebiliriz ki, sosyolojik pencereden baktığımızda toplumsal cinsiyet kalıplarının temelini oluşturduğu göçün kadın(sı)laşması kavramsalı incelenme ve değerlendirilerek farklı perspektiflerle ele alınması gereken önemli bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu alanda bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği olan sonuçların elde edilebilmesi için yapılan çalışmalarda kadın ve göç bir bütün olarak ele alınmalı, hatta sadece kadın ve göç başlığı altında uluslararası daha kapsalı ve çok yönlü çalışmalarda bulunulmalıdır.

Anahtar Kelimeler: göç, toplumsal cinsiyet, kadın, ataerkil yapı, göçün femininleşmesi

ABSTRACT

Studies conducted from past to present reveal that gender has a fundamental importance in migration processes. Although migration studies are of great importance for both sociology and other social sciences, it is an area where the causes of migration, migration process, social changes occurring in this process and as a result, migrants' lives and many other social issues. Besides immigration studies, another important field of study, especially in the field of sociology, is gender.

The rapid increase in the number of women migrating from past to present along with the changes in migration movements makes it necessary to work with a new gender-oriented approach. While this study deals with two important areas of sociology, gender and migration, it tries to understand the position of 'women' in this process. The relationship between gender and migration should be examined to see how gender shapes social relationships and structures that affect the causes and consequences of migration.

As a matter of fact, the concept of gender causes women to be exposed to various deprivations, favoritism and to live a second life in the shadow of the man both in the family and social platform. This situation also manifested itself in the perspective of women in the migration process, which is the main theme of our study. In addition to being passive elements of the migration process, men feel and experience the negative development conditions and compelling results of migration more sharply with their invisibility.

Taking advantage of the findings put forward by this study and other scientific studies, we can say that when we look through the sociological window, the concept of women (immigration), which is the basis of gender patterns, expresses an important transformation that should be examined with different perspectives by examining and evaluating the concept. In order to achieve results with scientific validity and reliability in this field, women and migration should be handled as a whole, and even more comprehensive and multidimensional studies should be conducted only under the title of women and migration.

Key Words: migration, gender, women, patriarchal structure, immigration feminization

1. GİRİŞ

Hiç şüphesiz ki bir canlı ile yaşamını sürdürdüğü mekân arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Canlılar içerisinde özel bir yeri olan insanın ve insana dair olan her şeyin oluşumunda ve gelişiminde sosyal çevre ile beraber fiziki çevrenin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Sosyolojinin kurucularından kabul edilen İbn-i Haldun'un asabiyet teorisini çevresel koşullar üzerine inşa etmesi de mekânın toplumsal yapı ve ilişkiler üzerindeki etkisini belirtmesi açısından oldukça anlamlıdır. Mekânsal olarak değişiklik anlamına karşılık gelen göçün, bireyin psikolojik durumu başta olmak üzere topluma dair olan hemen hemen her şeyi etkileyen bir olgu olduğunu söylemek mümkündür. (Ekici & Tuncel, 2015, s. 11)

İnsan ve insana dair olan hemen her şeyi etkileme potansiyeline sahip bir olgu olan göç, tarihin neredeyse her döneminde farklı açıdan ele alınması gereken bir süreci ortaya çıkarmaktadır. Göçe neden olan faktörlerle birlikte göç sürecinin seyri, göçün etkileri üzerinde belirleyici rol oynamaktadır. Göç, farklı yönleriyle incelenmesi gereken bir konu olmanın yanında, sonuçlarının tahmin edilmeme durumunun sonrasında birçok sorun ortaya çıkaran bir olgudur. Hâlbuki birbirinden bağımsız güçleri olan ve çok boyutlu etkisi olan göç olgusuna, oldukça fazla ülkede yalnızca bir sosyal politika perspektifinde bakılmakta ve bu bağlamda yorumlanmaya çalışılmaktadır. (Ekici & Tuncel, 2015, s. 20)

(Karpat, s. 23)'a göre ise göçler insanlık tarihini, hatta yaşayan mahlûkatın ve bitkilerin hayatını ve yeryüzündeki konumlanışını değiştiren en önemli olgudur. Hakikatende toplumların kültürel değişim döngülerinde, farklı kültürlerin karışımından yeni kültürler oluşturan ana güçlerden biri göçtür. Göçleri oluşturan unsurlar, yani insanların buldukları yerden farklı bir yere yerleşmelerinin anavatanlarını geride bırakarak kendilerine yeni yerler edinmelerinin sebepleri geçmişten günümüze değişmiştir.

Tarihsel arka planı zengin olan göç olgusu; 19. yüzyıldan itibaren sistemli olarak incelenmeye başlanmış ve bu incelemeler ışığında gelinen bu noktada göç olgusunu açıklamak amacıyla birçok kuram geliştirilmiştir. Geliştirilen kuramlar tek bir olguyu açıklamasına rağmen birbirinden çok farklı denence (hipotez), kavram ve önermelere sahiptir. Başka bir ifade ile söyleyecek olursak tutarlı olarak yalnızca tek bir tane uluslararası göç kuramından söz etmek imkânsız ve aynı zamanda yanlıştır. Bilakis göç kuramlarının sahip olduğu parçalı yapının varlığı, çağdaş göç süreçlerinin tek bir kuram ya da disiplinle açıklanamayacağı ortaya koymaktadır. Hatta göç süreçlerinin kaotik ve döngüsel yapısı karma bir analizi gerekli kılmaktadır. (İnce, 2019, s. 2581)

Çünkü “günümüzde toplumlarda ortaya çıkan her farklı toplumsal olay ve olgu özünde çok parçalı, kırıklı, eklemlı yapılar içermektedir. Bir yandan ‘büyük’, kitlesel performanslı olgu ve olaylarla karşılaşırken diğer yandan bu olay ve olgularının kendi içinde ayrıştığını, parçalanıp kırıklı yapılar oluşturduğunu görmekteyiz. Bulduğumuz dönemde gerçekleşen göçler ve genel anlamda göç olgusu da bundan etkilenmektedir”. (Çağlayan, 2006, s. 67)

Ayrıca her dönemin barındırmış olduğu şahsi kültürel, siyasi ve ekonomik koşulları ve topludurumsal şartları göçün şekli ve yönü üzerinde belirleyici olduğu gibi göç kuramları ve yansımaları üzerinde de etki göstermektedir. Elma ve Şahin'e (2015, s.431) göre “sebepleri ve ortaya çıkan sonuçları bakımından göç; ekonomik, kültürel, sosyal, politik ve güvenlik kriterleri bakımından çok boyutlu bir olgu olarak okunmaktadır.” Bu bağlamda göçler arasındaki benzer unsurların yanı sıra mevcut toplumsal sistemde ortaya çıkan dönüşüm ve değişiklikler her göçün kendi spesifik karakterini belirlemektedir. Bu eklemlenmeler farklı etkileşimlere girerek yeni göç kuramlarının oluşumuna ışık tutmakta değişim ve gelişimine de katkı sağlamaktadır. (İnce, 2019, s. 2581)

2. GÖÇ OLGUSU

Göç kavramının dilimizdeki anlamına bakacak olursak; Türk Dil Kurumu sözlüğünde göç terimi ekonomik, toplumsal veya siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların ülkelerarası ya da bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme eylemi olarak tanımlanmaktadır. Sosyologlar göçlerin oluşum sebepleri, etki ve hareket yönü, bireylerin katılım sayısını dikkate alarak sınıflandırmışlardır. (İpek, 2014, s. 10-11)

Keza Göç terimleri sözlüğünde de bu kavram şöyle okunmaktadır:

“Uluslararası bir sınırı geçerek veya bir Devlet içinde yer değiştirmek. Süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş kişiler, yerinden çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dâhildir.” (IOM, 2009, s. 22)

Uluslararası göç konusu küreselleşen dünyada ulaşım kolaylığı ile birlikte artık her bölgeyi etkisi alanına alan bir konu haline gelmiştir. Ülkeler göç veren, göç rotasında bulunan pasif ülke ya da göç alan ülke olarak her türlü göç hareketleriyle zorunlu olarak etkileşim haline girmeye devam etmektedirler. (Özservet, 2015, s. 41)

Göç olgusu durumsal, biçimsel ve yönsel anlamda farklı ölçütlere göre değerlendirilerek sınıflandırılmaktadır. Göçecek olan kişinin isteği merkeze alındığında göç, gönüllü veya zorunlu şeklinde ele alınabilir. Göç edilerek gidilen yerde kalınan zamana göre ise geçici veya daimi; göçün meşruluk durumunun yasalara uygunluğuna göre düzenli veya düzensiz; göç edilen yerin bir ülke sınırları içinde olup olmama durumuna göre ise iç veya dış göç olarak ayrılabilir. Gönüllü göç çeşidinde kişi kendi istek ve arzularından hareketle yola çıkar ve hiçbir baskı altında olmadığı varsayılır. Zorunlu göç ise, bireylerin siyasî problemler, savaş, doğal afetler gibi kendi iradeleri ve arzuları dışında oluşan ve yaşam koşulları ile can güvenliklerini tehdit eden çeşitli sorunlarından uzaklaşmaları adına bir zorunluluk hali olarak göç etmelerini anlatır. Zorunlu tutulan nüfus mübadeleleri, birtakım sığınmacı hareketleri ve insan ticareti sonucu oluşan durumlar zorunlu göç örnek gösterilebilir. (Şeker & Uçan, 2016, s. 200-201)

Göç hareketine en genel bir başlık altında bakacak olursak; içgöçler (internal migration) ve dış göçler (external migration) olarak iki kategori altında okumak gerekmektedir. İçgöçler bulunulan ülke içerisinde belirli iki yerleşim birimi arasında kalıcı/daimi yerleşme amaçlı yapılan yer değiştirme eylemidir. Bir başka ifadeyle, içgöç belirlenmiş bir zamanda belirlenmiş bir mekândaki kişilerin kendi yaşam alanlarını yine kendi istekleri doğrultusunda mevcut yerleşim alanlarından farklı alana taşıma durumu olarak tanımlanabilir. Dış göçler ise, iç göç hareketine oranla göç edilen mekânda daha fazla kalmak, orada çalışmak ve yerleşme amaçlı bir ülkeden diğer ülkeye yapılan nüfus hareketlerini kapsamaktadır. Bu tanımlamada da okunduğu gibi göç olgusu içinde üç temel değişken vardır: “Sınırlar”, “devamlılık” ve “itici - çekici” etkenler... (Erkan & Erdoğan, 2006, s. 81)

Kendini gerçekleştirme ekseninde birey temelli olarak kendilerine ait itme-çekme nedenleri yüzünden göç eden kadınlar da vardır. Örneğin, sadece kadınlarla birlikte anılan iş imkânları sebebiyle (hizmetçi ya da seks işçisi olarak) ekonomik göç ya da siyasî göç ve mülteci göçü bağlamında kadınların ailelerindeki erkeklerden bağımsız olarak göç hareketi de söz konusudur. (İlkkaracan & İlkkaracan, 1998, s. 3)

Tüm bunlardan hareketle şunu söyleyebilmek mümkün görünmektedir. Göç, tanımı içinde anılan bu değişkenleri -zaman ve mekân, neden ve sonuç konjoktürleriyle- ile statik bir olgu olmaktan çok dinamik bir olgudur ve nedensellik bağlamında yalnızca tek nedene dayandırılarak açıklanamamaktadır. (Erkan & Erdoğan, 2006, s. 81)

3. KADIN GÖÇÜ ÇALIŞMALARININ TARİHÇESİ

Toplumsal değişimin toplumsal cinsiyet rollerine özgü ve farklı etkilerine ikinci dalga feminist yaklaşımın etkisi ile itibaren ilgi duyulmaya başlandığı tarih olan 1960'lı yılların ortalarından evvel göç sürecini ele alan araştırmalar cinsiyet farklılıklarını pek önemsememiştir, çünkü göçün asıl liderinin aileyi ev dışındaki alanda temsil eden ve gelir kaynağı olan erkek olduğu düşünülmüştür. Kadınların ise erkeğin kararlarına tabi olduğu ve onunla birlikte olumsuz sonuçlara katlandığı varsayılmış, bir nevi “cinsiyet körlüğü” yaşanmıştır. (Şeker & Uçan, 2016, s. 205)

Kadının göç hareketi ile ön plana çıkması ise 1970'li yıllara tekabül etmektedir.1970 öncesinde de tek başına göç eden kadınlar olduğunu tahmin etsek dahi nicelik olarak az sayıda olmaları ve bu kesim üzerinde yeterli çalışmaya rastlanmamaktadır. (Duman, 2015, s. 72)

Göç hareketi gerçekleştiren kadının, erkekten bağımsız olarak ve bireysel formda incelenip değerlendirilmesi düşüncesi ilk kez uluslararası nitelikteki kadın konu başlıklı konferanslarda [Birleşmiş Milletler Kadınlar Üzerine Dünya Konferansı (1975, Meksika), Kadınların On Yılı Üzerine Dünya Konferansı (Kopenhag, 1980)] gündeme getirilmiştir. (Şeker & Uçan, s. 205)

Yine 1970li yılları ele alacak olursak bu tarihlerden itibaren kadınların çalışma hayatında yer alarak, işgücüne katılıma oranlarının artmasıyla beraber kadınlık denen cinsiyet rollerinin değişimi ve bu rollerin küresel anlamdaki ekonomik dönüşümü, göçün küresel eksende kadınlaşması tabiriyle noktalandı. Küreselleşme ve neo-liberal dönüşüm sürecinin zemin hazırladığı adaletsiz gelir dağılımı ve yoksullaşma kadınların yok olmaya yüz tutan aile kurumlarını yaşatabilmek adına göç etmelerinin önemli bir sebebi haline geldi. (Ulutaş & Kalfa, Ankara, s. 13)

1970 ve 1980'lerde kadın ve göç çalışmaları farklı disiplinlerin katkıda bulunmasıyla birlikte çok yönlü çalışılmaya başlanmış ama fazla ilgi çekememiştir. Bu araştırmaların konusunu göçmen konumundaki kadının özelliğini ve yapmış olduğu göçün zaman, mekân ve yoğunluk durumunu ve göç edilen ülkede gerçekleşmesi gereken adapte olma sürecini ele almışlardır. Ayrıca bu araştırmalar göçmen kadının bireysel ekonomik etken ve aileye endeksli bir üye olduğuna dikkat çekmişlerdir. (Duman, 2015, s. 73)

1980'li yıllar itibariyle yazınsal alandaki mevcut eğilim, göç eden kadınların deneyimlerinin benzerliği, gidilmesi planlanan hedef konumundaki ülkenin hâlihazırda işgücü piyasasındaki fonksiyonları gibi başlıklara yönelmiştir. 90'lardan itibaren kadının, göç sürecindeki mağdur olarak okunan pasif konumundan "değişimin faili" olarak tanımlandığı aktör konumuna doğru kaydığı görülür. Aynı zamanda göç edenlerin toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlik ve şiddetten korunması gerektiği ve bu amaçla uluslararası göç hukukunun düzenlenmesi gerektiği fikri de ön plana çıkmıştır. Son dönem çalışmalar kadının gelişmiş ülkelerin -örneğin bakım hizmetleri için- artan kadın işgücü ihtiyacı ya da insan ticareti gibi nedenlerle göçün öznesi haline geldiğini göstermektedir. (Şeker & Uçan, 2016, s. 205)

Artık göçün kadınlaşması kavramının çıkmasına neden olacak şekilde kadın göçünün artması kimi ülkelerde erkeklere yakın olması ya da onları geçmesi söz konusu. Bunun nedenlerinden biri de bireysel kadın göçünün yanında aile birleşmesiyle birçok erkeğin eşini ve çocuklarını yanına almaya başlaması ya da kadınların yasadışı yollardan da olsa eşlerinin yanına gitmesidir. (Duman, 2015, s. 72)

Göç çalışmalarında kullanılan metodun da önemi büyüktür. "1990'larda nitel çalışmalarda göçte, geride kalan kadının ihmal edilmiş olduğu fark edildi. Nitel çalışmalar Nitel çalışmalar konunun kadın'dan toplumsal cinsiyete genişlemesini sağladı". (Duman, 2015, s. 73)

4. GÖÇ SÜRECİNDE KADINI ANLAMAK

Öncelikle kadının kendisini, gücünü ve sorumluluğunu anlayıp anlamlandırıp daha sonra göçü anlamaya çalışmak gerekir. Tüm bu unsurları anlamadan kadın göçünü anlayamayız. Göç sürecinde kadın göç eden ya da geride kalan da olsa, bütünleştiren, destekleyen takviye eden bir role bürünmektedir. Kadın ve erkek için farklı bir biçimde gerçekleşen göç hareketi belli kurumlardan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği ilişkilerinden etkilendiği göz önüne alınarak değerlendirme ve analizlerde bulunulmalıdır. (Duman, 2015, s. 70)

Göç hareketine dair yapılan kavramsallaştırmaların genel anlamda çoğunlukla maddi temeldeki göçle alakalı açıklamalar ortaya konduğu söylenebilir. Bu kuramlara göre göç her zaman daha iyi iş imkânları ve daha iyi hayat standardı vaadeden mekânlara ulaşma noktasında alınan gerçekçi kararlar neticesinde gerçekleşir. Kadınlara ise pasif bir rol başlığı altında kendisinden önce göç eden eşini takipte olan ve göç sürecine katkı sağlayan kişi perspektifinden bakılmıştır. Kadınların göçü farklı bir başlık altında sınıflandırılmamış ve kadınların göç sürecindeki konumu syalınzca iliştilmiştir. (Buz, s. 39)

Kadın göçünün analizi yapılırken maddi ve maddi olmayan pek çok nedeni bulunduğunun farkına varmak çok yönlü bir analiz yapma adına çok önem taşımaktadır. Sadece tek nedene dayalı olarak açıklanmaması gereken göç etme nedenleri genellikle farklı nedenlerin birlikte bulunması durumunda geçerlilik kazanmaktadır. (Buz, s. 40)

Kadınlar Türkiye'ye göç hareketlerinin önemli bir grubunu oluşturmaktadır. Kadınların Türkiye'ye göç akımının başlangıç noktası olarak bavul ticareti gösterilmektedir. Göç daha sonra çalışma amacına yönelik olarak yapılmaya başlamıştır. Kadın göçmenlerle ilgili sağlam veriler olmamakla birlikte, Türkiye'ye çalışmak için gelen kadınların çoğunluğu Eski Doğu Bloğu ülkelerindedir. Göçmen kadınlar genellikle seks işçiliği ile gündeme gelseler de, son yıllarda ki bulgulara göre, bu kadınlar ev içi hizmetler, eğlence ve turizm sektöründe yaygın olarak çalışmaktadırlar. (Dedeoğlu, s. 36)

Geçim sıkıntıları ve oldukça radikal sosyo-kültürel değişim karşısında kadınların ne hissettiklerini en çok 'çok yorulduk' cümlesi açıklamaktadır. İstanbul'da hayatın giderek zor bir hal aldığını, kiraların ve giderlerin arttığını, iş bulmanın zorlaştığını belirtmektedirler. Göçmen bir kadının duygularını 'en nefret ettiğim şey, yeni iş bulmak' olarak ifade etmesi işin hem sosyolojik hem psikolojik olarak bir zorunluluk hali olduğunu yansıtmaktadır. Bu zorunluluk ve stres hali kadınların ve dolayısıyla ailelerinin de üzerinde bir gerilim oluşturmaktadır. Göç süreci kadınları işgücü piyasasına iliştilirerek onlara yeni roller ve sorumluluklar yüklemiştir. Ev içindeki kadınlık rolleri değişen kadın iş hayatında her türlü risk faktörüne karşı korunmasızlaşmıştır. (Dedeoğlu, s. 46)

Çalışma hayatının yapısı, kadının işgücü oluşturması, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ve ataerkillik bağlı sosyokültürel değerler gibi faktörler kadınların çalışma yaşamına katılmadan önce ve sonra yaşadıkları sorunların boyutunu arttırmaktadır. (ÖZÇATAL, 2011, s. 37)

Göç hareketi gerçekleşikten sonra adeta içine doğulan yeni bir kültür ve yaşam tarzının hâkimi olan kent yaşamına giren ailelerde, uyum/adaptasyon sorunu ve ekonomik devamlılığın sağlanması gerekliliğinin, kadın ve çocukları da çalışma hayatına sürüklenme süreci bir açıdan kadının özgürleşme eğilimi ve kendini gerçekleştirme deneyiminin temel noktalarından birisidir. Daha önce iş hayatına atılmış olan kadın, maddi gelir sağladığı için evin yöneticisi olan erkeğin göç etme kararına ve bu süreçte alınan diğer kararlara boyun eğen ya da bu kararları onaylayan sessiz bir nesne durumundayken, artık ev ekonomisinde ses getirmeye başlamıştır. Öte yandan erkek ekonomik otoritesinin zayıflaması ve geçim sıkıntısı baskısını hissetmektedir. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki göç kararının alınmasında en önemli etkenlerden birisi ailenin ekonomik sorunları ve iş bulma kaygısıdır. (Genç & Kara, 2016, s. 35)

5. TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumsal cinsiyet (gender) kavramsal çerçevede ilk kez, 1950’li yılların ortalarına doğru psikoloji biliminde kişilik rahatsızlıklarının tedavisi amacıyla yapılan çalışmalarda yazınsal alana giriş yapmıştır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, kavramsal okumada “kimlik” olarak nitelenmiş ve “toplumsal cinsiyet kimliği” bireyin kadın veya erkek olma durumuyla öz benlik algısı olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, toplumsal cinsiyetin kavramsal görünürlüğünün 1950’lerden önce gerçekleştiği fikri de mevcuttur. Örneğin Nellie Oudshoorn (1994)’a göre ilk kez 1930’larda, psikolojik cinsiyetin biyolojik cinsiyetten farklı düzlemde olduğunu ortaya koymak üzere kullanılmıştır. (Sayer, 2011, s. 9)

Göç olgusuna dair toplumsal cinsiyet temelli analizler yalnızca kadınların toplumdaki görünürlüğünü arttırmakla yetinmeyip bu analize atıfta bulunarak göç teorisini kavramsal manada dönüştürme çabasını ifade eder. Göç sürecinde kadın eksenli hareketin önemini vurgularken feminist teori ve buna dair uygulama çalışmalarındaki gelişim ve değişimleri de göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Feminist teoriler toplumdaki kadına dair tüm eşitsizlikleri göz önüne alarak, sığınma rolünü üstlenen kadın ve erkeklerin tecrübelerine toplumsal cinsiyet, sınıf, ırk, cinsellik vb. fonksiyonel kavramsal tanımlamalar düzleminde dikkat içeren bir bakış açısı istemektedir. Böylece göç sürecinde birbirinden bağımsız ve değişik kadın olma durumları da ortaya çıkmaktadır. (Buz, 2007, s. 42)

Farklı bölge veya ülkelerden Avrupa’ya gerçekleştirilen fonksiyonel göç hareketlerini konu edinen araştırma ve çalışmalarda toplumsal cinsiyet kavramının kısıtlı olması belli temel faktörlerle açıklanmaktadır. Böylece istatistik ve sınıflandırma sistemlerinde kadını bağımlı kabul etme zihniyetinden dolayı kadın görünmezleştirilmiştir. (Duman, 2015, s. 68-69)

Biyolojik cinsiyetten farklı düzlemde düşünüldüğünde toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin sosyokültürel eksende tanımlanmasını, toplumsal bakışın kadın erkek ayrımı yapma biçimini, sosyolojik olarak kadın ve erkeğe atfedilen rolleri anlamlandırmak adına işlev göstermektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramının önemi feminist perspektif temelli çalışmalar bakımından, kadın erkek ikilisindeki güç ilişkilerini anlamlandırmak ve bu çizgide gerçekleşen eşitsizlikleri sorgulama noktasında işe yarayacak bir kilit kavram olarak temele alınmasından sonra daha çok artmıştır. (Ecevit & Karkiner, 2011, s. 4)

(Tire, 2017, s. 99)’a göre biyolojik cinsiyet dediğimiz kadın – erkek olma durumu doğa tarafından belirlenirken toplumsal cinsiyet yani her iki biyolojik cinsiyetin davranış biçimleri ve bunları anlamlandırma kalıplarını içinde bulunan toplumun kendisi, toplumsal kabuller ve kültür belirlemektedir.

Toplumsal cinsiyet kavramının kapsamlı olarak ve bugünkü okunma kalıbıyla ilk defa 1970’lerdeki feminist anlayış tarafından kullanıldığını söyleyebiliriz. Kavramın feministler tarafından birincil olarak ortaya atılmasındaki en önemli etken, biyolojik özelliklerin toplumsal eşitsizliklerin meşrulaştırıcısı olamayacağını açıklamak ve biyolojik gerekirci anlayışın doğru olmadığını anlatmak olmuştur. Zaten uzun bir zaman boyunca kadınların maruz kaldıkları ötekileştirme temelli davranışların özünde, kadınlar ve erkekler arasındaki mevcut ayrımcılıkların statik, doğal ve sabit olduğu inancının baskılayıcı hâkim güç olduğu görmekteyiz. Feministlerin ortaya attıkları bu görüşün temelini, Simone de Beauvoir’ın “Kadın doğulmaz, kadın olunur.” sözünün oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu söz kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların biyolojik şartlar bazında değil, toplumun en önel dinamiklerinden olan

sosyokültürel koşullardan etkilendiğini ortaya koyarak feminist harekete farkı ve karakteristik bir ses getirmiştir. Buna göre, kadın ve erkeğin bütünleştirilen kadınsı ya da erkeğimsi davranış özellikleri genetik ya da kromozomal veya biyolojik hafızadan kaynaklanmanın aksine kültürel olarak ve rol model alınarak öğrenilmekte ve davranış kalıbı olarak kazanılmaktadır. Feministler yapılan bu çalışmaların da desteğiyle kadın ve erkek olarak cinsiyet kalıplarının normal ve doğal kabul ederken, kadınlık ve erkeklik edinimlerinin nasıl kazanılıp gerçekleştirileceğini ve tüm bunların mevcut toplumca belirlendiğini ortaya çıkarmışlardır. (Sayer, 2011, s. 10)

Toplumsal cinsiyetin en güzel tanımlamalarından birini de C. MacKinnon yapar. Ona göre “cinsiyetler arası eşitsizlik kişinin niteliği olarak durağanlaştırıldığında toplumsal cinsiyet biçimini alır; kişiler arasında bir ilişki olarak hareket ederken ise cinsellik biçimini alır. Toplumsal cinsiyet, erkekler ile kadınlar arasındaki eşitsizliğin cinselleştirilmesinin katılmış hâlidir”. (KARTAL, 2013, s. 36)

Toplumsal cinsiyet kavramının göçmen kadını etkilediği başlıca konular; eğitim, evlilik, iş, aile, sosyal yaşam gidilen menşei ülkeyle ilişki gibidir. Bu etkileri göçmen çocukların yetiştirilme ve yaşam şartlarında da açıkça görülmektedir. Yapılan çalışmalara göre göçmen ailelere göre ailenin kültür ve namusunu kız çocuğu korur, kızlar sokağa çıkma, giyinme, arkadaş seçimi, eğitim alma gibi konularda erkek çocuklarına göre daha dezavantajlı ve ikincil özne durumuna bulunmaktadırlar. (Duman, 2015, s. 71)

Ayrıca göçmenlere cinsiyet bazında ayrımcılık yapıldığına yönelik olarak (Duman, 2015, s. 71) geçmişte USA'de Çinli göçmen kadınlara fahişe gözüyle bakıldığını belirtir ve ekler: göçmen kadınların fahişlikle damgalanması günümüzde de devam etmektedir. Göçmen aileler cahillikle, çocuklarına kötü ebeveynlik, evliliğe zorlama davranışları gösterdikleri zannedilerek onlardan şüphelenilmektedir. Kadın göçmenler göç ettikleri ülkeye çocuklarıyla birlikte gittiklerinde yük oldukları baskısı yapılarak onlara sağlanan sağlık ve eğitim hizmetlerinin tamamen boşa yapılan harcama olarak görülüp ülke ekonomisinin zararına olduğu vurgulanıyor. Tüm yapılan haksızlık ve ötekileştirme politikaların gölgesinde aksine göçmen kadınların birçoğu, vergilerin tamamını veya büyük kısmını ödemekte. Ayrıca ucuza çalışıp, ekonominin canlandırmakta, enflasyon düzenine yarar sağlamakta, yani kısacası basedildiği gibi gidilen ülkeye zarar vermek yerine düzensiz ve esnek çalışma ile oldukça fayda sağlamaktadır.

Kadınlara göç ettikleri ülkelerde yapılan ayrımcılık, istismar ve her tür olumsuz çalışma koşullarına karşı mevcut konumlarını değiştirebilmelerinin belkide tek yolu kadın ve işçi hareketleri ile elbirliği içinde örgütsel bir biçimde gidilen ülkedeki hükümet ve kamuoyunun dikkatini çekmeleri gibi görünmektedir. (Ulutaş & Kalfa, Ankara, s. 13)

6. GÖÇÜN FEMİNENLEŞMESİ (FEMİNİZATION OF MIGRATION)

Bugüne kadar yaşanan göç hareketlerinde sabit konumunda kalan ya da göç sürecinde ikinci plandaki bir nesne olarak görülen kadınlar sayıca artış göstermeleri ve feminist teorinin de altyapısının genişlemesi ile geçmişe göre daha fazla görünür hale gelmişlerdir. Bununla birlikte göçün feminenleşmesi kavramsalı ile siyasi, kültürel, ekonomik perspektifte kullanılan bir küreselleşme olgusuna önem verilmeye başlanmıştır. (Çubukçu, 2013, s. 231)

Göç sürecine ilişkin toplumsal cinsiyet analizi kadınları “göç sürecinde görünür kılmak” ve bununla beraber göç teorisini kavramsallaştırmada bir dönüşüme dikkat çekmektedir. Kadın göçünün önemini araştırırken feminist teori ve buna ilişkin uygulamalardaki geniş ölçekli gelişmeleri muhakkak dikkate almak gerektiği belirtilmektedir. (Buz, 2007, s. 42)

Göçmen kadınlar 1980’li yıllara gelene kadar göç araştırmaları tarafından bilinçli olarak adeta gölgede bırakılmıştır. Birçok göç araştırmasında kadınlar bu sürecinin “günah keçileri veya kurbanları” olarak nitelendirilip, kendi iradeleri göz önüne alınmaksızın eş ya da aile kararı ile göç zorunluluğu yaşayan figüran olarak piyasaya sunulmuşlardır. Kadınların göç sürecindeki tecrübe edindikleri göç süreçlerine ilişkin çok fazla veri bulunmamaktadır. 1984’te International Migration Review’in göçmen kadınlar üzerinde yaptığı araştırmada elde edilen niceliksel sayının, göç araştırmalarında radikal bir açılımı nitelediğini söylemek mümkündür. Bu nicel veri göstermektedir ki göçmen kadınlar da göçmen erkeklerin ardında kalmayacak ve göz ardı edilemeyecek kadar iş piyasasına hâkimlerdir ve göçmen kadının emeğinin sadece ev içinde sınırlı kalmadığı yadsınamayacak bir gerçekliktir. Göç araştırmacılarının birçoğunda toplumsal cinsiyeti merkezli araştırmalara gösterilen bir eğilim ve göç fenomeninin de bu perspektiften okunmasını söz konusudur. Bazı ülkelere karşı göç dalgasının (İspanya, Dominik Cumhuriyeti, Kolombiya, vb.) kadınsallaştığını, yani birincil karar merkezi olarak göç kararını alan ve bulunduğu ailede ilk önce

göçen kişinin kadın olduğunu belirten çalışmalar da mevcuttur. (Türtük, 2016, s. 11)

Yirminci yüzyıl, kadın göçünün ve kadının göç etme potansiyelinin artması anlamında bir “dönüm noktası” olmaktadır. Buradan hareketle göç hareketlerinin son yıllarda artmakta, çeşitlenmekte ve kadınlaşmakta olduğunu belirtmek mümkündür. Günümüzde kadınların tüm göçmenlerin yaklaşık yarısını oluşturduğu da buna örnek teşkil etmektedir. Kadınların sosyal alandaki ikincil konumlarından doğan cinsiyet farklılıkları adeta bir filtre görevi üstlenmekle birlikte eril ve dişil olarak güçleri cinsiyetlendirmekte ve kadınlarla erkeklerin tecrübelerini ayırıştırılmaktadır. (Ulutaş & Kalfa, Ankara, s. 14)

Göç hareketlerinin odak noktasını oluşturan önemli bir unsur da giderek büyüyen sosyal ağlardır. Kadın ve erkeklerin göç etme eğilimleri farklılaşmakta, bu bağlamda bazı göç yönlerinde gerçekleşen yoğunlaşmaların cinsiyete göre şekillenmesi de söz konusu olmaktadır. Bu durumun, göç etme hedefinde olunan ülkelerdeki işgücü piyasalarının yapısal dinamikleri ve cinsiyete temeli sınıflaşmadan kaynaklandığı belirtilmektedir. Bu sebeplerle göç çalışmalarında farklı cinsiyet tecrübelerinin göz önüne alınması ve toplumsal cinsiyet ağlarının göç kuramlarına eklenmesi önem taşımaktadır. (Ulutaş & Kalfa, Ankara, s. 14)

Hem dünyada hem Türkiye’de gittikçe artış gösteren göç hareketleri, tüm bireyleri etkilerken sonuçları özellikle sadece kadınlar için daha zor durumlar içermektedir. Ayrıca günümüzde kadınların neredeyse yarısını oluşturduğu bir göç hareketinden bahsediyorsak bu oran bize "göçün feminizasyonundan" söz etmektedir. Göçün süreç itibarıyla oluşturduğu zorluklar ve kadın sağlığına olan etkileri toplumsal cinsiyet kavramına hassas bir eğilimle incelenmelidir. (Çelik & Sevil, 2016, s. 9)

Bu konudaki çalışmalardan elde edilen bir başka önemli veri, göç hareketini gerçekleştirirken adaptasyon problemi yaşayan, pasif ve bağımlı özne olarak sunulan kadına karşı oluşturulan peşinhükümdür. Aksine kadının göç gibi zor bir karar vermesinin ve yeni yaşam modeli oluşturmasının bu peşinhüküm haliyle çakışması olağandır. Ayrıca içgöçte bulunan kadın akrabalık, hemşehrilik gibi sosyal uyum faktörlerinden de belli ölçüde destek alır. Ardında bıraktığı ülke ya da mekâna duyulan hasretin paylaşılması ve göçülen ülkeye adaptasyon noktasında alınan bu destek kadının bu bağlara tutunarak aktif ve güçlü olduğunun göstermektedir. (Buz, 2009, s. 47)

Artık aile içerisindeki rolüne ya da eril otorite altında olma durumunda bağımsız olarak gittikçe bağımsız hareket eden kadının göç sürecindeki katılımının arttığını söyleyebilmek mümkündür. (Tüm göçmenlerin yaklaşık % 48’i kadındır). (IOM, 2009, s. 23)

7. SONUÇ

Sonuç olarak toplumsal cinsiyet paradigması kadının hem aile hem de sosyal platformda çeşitli yoksunluklara, kayırmalara maruz kalmasına ve erkeğin gölgesinde ikinci planda kalan bir hayat kalitesini yaşamasına neden olmaktadır.

Toplumsal zeminde oluşturulan cinsiyet rolleri içeren davranış kalıpları kadının duygusal emeğini ve beklentilerini gölgelemekte ve öte yandan aile içerisindeki sorumlulukları cinsiyete göre şekillendirilip kadın ve erkek işi olarak farklılaştırmakta ve yeniden üretmektedir. Bu kısır döngünün içerisinde kadın kısıtlanmış olduğu bu sınırlardan kurtulamadığı takdirde hane reisi olan erkeğe maddi boyutta bağımlı olma halini sürdürmek zorunda kalacak ve şahsi istek ve arzularını hayata geçirme şansı bulamayacaktır. (Kaymak, 2011, s. 37)

Kadın ve erkeklige dayalı ayrımcılığın ve somut olan faili eşitsizliklerin önüne geçmek adına, kadın hareketinin istem ve ümitlerine açık bir görüşme zemininde, kurumsal sistemler, düzeltici önlemler, somut etki tasarımları ve kontrol düzeneklerinden oluşan tesirli cinsiyet eşitliği politikalarının düzenlenmesi oldukça önem taşımaktadır. (Öztan, s. 232)

(Duman, 2015, s. 73) Toplumsal cinsiyet perspektifinde göç çalışırken göç etme olasılığına etki eden belli başlı ana unsurlar bulunduğunu belirtir. İlk sırada göz önüne alınması gereken unsurlar şahsi, ailevi ve sosyal şartlardır. Daha geniş çapta düşünüldüğünde göç edilen ve geride bırakılan ülkelerin mali, sosyal, coğrafi ve siyasi yapısı göç olgusuyla alakalı tatbik ve yasalarıda önemli faktörlerdir. Bunların yanısıra göçün gerçekleşmesine yardımcı olan kurum, sivil toplum kuruluşları ve göçle alakalı yapılan sözleşmeler de göç hareketi ve sürecini etkilemektedir.

Sosyolojik düzlemde göçün kadınlaşma olgusuyla ilişkili olarak incelenmesi ve yorumlanabilmesine yönelik olarak göç ile birlikte kadını da konu edinen çalışmalara ve bu bağlamda ulusal formda çok daha boyutsal anketlerle yapılan sentezlemelere gereksinim olduğu görülmektedir. (Eryavuz, Emeç, & Birecikli, 2016, s. 26)

Türkiyede son yıllardaki çalışmalara göz atıldığında sosyal problemlerin hepsinin ardındaki en temel sebebin göç olduğu gözükmemektedir. Bu boyut sosyolojik olarak göç ile ilintili olan sosyal sorunların çözümü hususunda bilimsellik adına çok fonksiyonel olarak ele alınması sonucunu doğurmaktadır. (Erkan & Erdoğan, 2006, s. 88)

Toplumsal cinsiyete duyarlı politikaların kadınlara karşı ötekileştirme faaliyetleri gerçekleştiren ve bir tür dışlama güdümü gösteren planlamaların yerini tutması, aileden sorumlu olan kişinin erkek olma zihniyetinden vazgeçilmesi, belli projelerin hazırlanımında kadınların kente dair hizmetlere ulaşma öncelikleri ve yoksullukla mücadele biçimi zihniyetlerine ve taleplerinin dikkate alınması, kadınların “pasif tüketicisi” kalıbına sokan düşüncelerin yerine “aktif, yaratıcı, sorumlu” oldukları yönündeki anlayışın canlanması gibi önlemler bu ele alışla ilgili örnekler olarak düşünülebilir. (Buz, 2009, s. 46)

Yeni ülkeye gelmiş olan göçmen grupların mevcut topluma adaptasyon süresini kısaltmak ve sosyalizasyon düzeylerini arttırmak amacıyla dil kursları düzenlenmeli, sosyoekonomik seviyelerini elirlenmek adına iş imkânları sağlanmalı, sağlık hizmetine ulaşmaları kolaylaştırılmalıdır. Sosyolojik ve psikolojik olarak yardım verilen kadınların deneyimledikleri mevcut sorunlara daha kolay çözüm yolları üretebileceği, yeni sorunların önlenmeye çalışılacağı ve böylece göç ettikleri topluma sosyal ve psikolojik anlamda daha kolay ve etkin bir uyum sağlanabileceği beklenmektedir. (Tuzcu & İlgez, 2015, s. 64)

Yapılan bu çalışma ve diğer bilimsel çalışmaların ortaya koyduğu tespitlerden yararlanarak şunu söyleyebiliriz ki, sosyolojik pencereden baktığımızda toplumsal cinsiyet kalıplarının temelini oluşturduğu göçün kadın(sı)laşması kavramsalı incelenme ve değerlendirilerek farklı perspektiflerle ele alınması gereken önemli bir dönüşümü ifade etmektedir. Bu alanda bilimsel geçerliliği ve güvenilirliği olan sonuçların elde edilebilmesi için yapılan çalışmalarda kadın ve göç bir bütün olarak ele alınmalı, hatta sadece kadın ve göç başlığı altında uluslararası daha kapsalı ve çok yönlü çalışmalarda bulunulmalıdır.

KAYNAKÇA

Buz, S. (2007). Göçte Kadınlar:Feminist Yaklaşım Çerçevesinde Bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-50.

Buz, S. (2009, Nisan Mayıs Haziran). Göç ve Kentleşme Sürecinde Kadınların "Görünürlüğü". *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5(17).

Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*(17), 67. 2020 tarihinde alındı

Çelik, N., & Sevil, Ü. (2016). Göç ve Kadın. *Türkiye Klinikleri Doğum-Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Özel Dergisi*, 2(2), s. 74.

Çubukçu, S. U. (2013, 1). Küreselleşme, Göç ve Kadın Üzerine. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı 12, 2013/1, sf:(12), 215-226.

Dedeoğlu, S. (tarih yok). Türkiye’de Göçmenlerin Sosyal Dışlanması: İstanbul Hazır-Giyim Sanayinde Çalışan Azerbaycanlı Göçmen Kadınlar Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(1).

Duman, T. (2015). Göç ve Kadın: Göç Çalışmalarında Toplumsal Cinsiyetin Önemi ve Kadını Anlamak. *Sosyoloji Divanı /Göç*(6).

Ecevit, Y., & Karkıner, N. (Dü). (2011, Ağustos). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*. Eskişehir: TC Anadolu Üniversitesi.

Ekici, S., & Tuncel, G. (2015). Göç ve İnsan. *Birey ve Toplum*, 5(9).

Erkan, R., & Erdoğan, M. Y. (2006). Göç ve Çocuk Suçluluğu. *Aile ve Toplum*, 3(9).

Eryavuz, A. K., Emeç, H., & Birecikli, Ş. Ü. (2016). Türkiye’de Göç Sürecinde Kadının konumu ve Göçün Kadınlaşması. P. Yazgan, & F. Tilbe (Dü). içinde London: Transnational Press London.

- Genç, Y., & Kara, H. Z. (2016, Ekim). İç Göç Sürecinde Birey Rollerinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Değerlendirmesi. *PESA ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ*, 32-38.
- İlkkaracan, P., & İlkkaracan, İ. (1998). 1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve göç. *Bilanço 98: 75 Yılda Köylerden Şehirlere* (s. 305-322). içinde İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İnce, C. (2019, Haziran). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*(18), 2581.
- İnce, C. (2019, Haziran). Göç Kuramları ve Suriye Göçü Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2581. doi:10.26466
- IOM. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. (D. Çiçekli, Dü.) İsviçre, Cenevre: Uluslararası Göç Örgütü.
- İpek, N. (2014). Kaynakların Dilinde Göç Kavramı. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*(17), 10-11.
- Karpat, P. D. (tarih yok). *Türkiye'nin Göç Tarihi 14. Yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye Göçler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi.
- Kartal, P. B. (Dü.). (2013, ocak). *Sosyoloji I-II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi .
- Kaymak, Ö. (2011). Yoksulluğun Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi. İstanbul.
- Özçatal, E. Ö. (2011). Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-39.
- Özservet, Y. Ç. (2015). Modern Göçebeler Olarak Göçmenler, Mekan ve Şehre Uyum. *Sosyoloji Divanı*.
- Öztan, E. (tarih yok). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Politikaları ve Olumlu Ayrımcılık. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1(59).
- Sayer, H. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Şeker, D., & Uçan, G. (2016, Mart). Göç Sürecinde Kadın. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 200-214.
- Tire, O. (2017). Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye'de Kadın Yoksulluğu. *Mavi Atlas*, 5(1), 99-100.
- Tuzcu, A., & Ilgaz, A. (2015). Göçün Kadın Ruh Sağlığı Üzerine Etkileri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(1), 56-67.
- Türtük, C. (2016). Göç ve Toplumsal Cinsiyet : Fransa'da Ayrılmış Türkiyeli Göçmen Kadınların Deneyimleri. P. Yazgan, & F. Tilbe (Dü.), *Türk Göçü Seçilmiş Bildiriler-1* içinde (s. 11-14). London: Transnational Press London.
- Ulutaş, Ç. Ü., & Kalfa, A. (Ankara). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 1(2).